

Асоба і творчасць класіка на фоне эпохі

Уладзімір Гніламедаў, *Янка Купала: жыццё і творчасць*, 2-е выд., дапрац. і дап., Мінск 2012, 252 сс.

Асоба і творчасць Янкі Купалы пастаянна прыцягваюць увагу літаратуразнаўцаў. Летам 2012 года споўнілася 130 гадоў са дня нараджэння класіка беларускай літаратуры. Адрасаваная літаратуразнаўцам, выкладчыкам і студэнтам ВНУ, настаўнікам, аматарам беларускага мастацкага слова кніга акадэміка У. В. Гніламедава пра Янку Купалу выйшла якраз у юбілейны год. Яна прапануе аналіз жыццёвага і творчага шляху выдатнага пісьменніка. Характэрная асаблівасць кнігі – спроба з пазіцыі навукоўцы пачатку ХХІ стагоддзя пераасэнсаваць літаратуразнаўчыя погляды на многія творы класіка, у тым ліку такія, што сталі хрэстаматыійнымі, як, для прыкладу, паэмы “Адвечная песня”, “Сон на кургане”, “Магіла льва”, “Безназоўнае”, “Над ракой Арэсай”.

Янка Купала для аўтара манаграфіі – гэта інтэлектуальна неардынарная асоба, бо, *кіруючыся да сонца, думка паэта не адрывалася ад зямлі* [с. 244]; прарок нацыянальнага адраджэння. У. В. Гніламедаў пераканаўча даводзіць, што Купалавым ідэалам творцы з’яўляўся менавіта прарок, што *нацыянальнае адраджэнне Беларусі на ўсіх узроўнях – асобасным, грамадска-сацыяльным, дзяржаўна-палітычным – стала рухалючым імпульсам творчасці Купалы* [с. 18]. Паказальны ў гэтых адносінах ранні верш “Я не паэта...”, у якім лірычны герой Купалы артыкулюе тэзу пра паэта-прарока. Янка Купала і сам быў таленавітым паэтам і палымяным прарокам, ён *валодаў абсалютным пачуццём характа, што адбілася ў многіх і многіх яго творах* [с. 4-5]. Беларускія літаратуразнаўцы (В. А. Каваленка, А. А. Лойка, І. Я. Навуменка, В. П. Рагойша і інш.) небеспадстаўна сцвярджалі, што нацыянальнае было для Янкі Купалы фундаментам дзеля спасціжэння агульначалавечага. Паводле акадэміка Гніламедава, менавіта апора на нацыянальнае дазволіла Купалу *дасягнуць шырокіх агульначалавечых далаглядаў* [с. 4].

Дастаткова падрабязна ў кнізе разглядаецца пачатак творчага шляху класіка літаратуры і характарызуецца першы беларускамоўны верш “Мая доля” (1904), дзе малады *паэт паказаў залежнасць асобы ад асяроддзя, характару ад абставін і поўную немагчымасць якога-небудзь выбару* [с. 13]. Ужо першыя беларускамоўныя вершы пазначылі змену героя і эстэтычных прыярытэтаў у новай беларускай літаратуры, бо *дзякуючы Купалу на змену пакутніку і плакальшчыку ў беларускую літаратуру прыходзіць новы, адраджэнскі тып чалавека, які пачынае разумець сваю вартасць і маральную сілу. Гэты чалавек становіцца прагаганістам купалаўскай творчасці, вызначае яе ідэйны змест і мастацка-эстэтычныя рысы* [с. 20].

У. В. Гніламедаў салідарызуецца з думкай даследчыкаў-папярэднікаў пра рамантызм як дамінантную рысу творчасці беларускага класіка і лічыць патрэбным падкрэсліць, што і па этычным кодэксе, і па эстэтычных поглядах *Купала быў непрымірны да непасветленага ў чалавеку, да неабуджанасці ў ім (чалавеку – В.Б.) чалавечых якасцей, да таго пракаветнага цярпення,*

якое праяўляў беларус у адносінах да свайго становішча. У вершах “Пакінь-ма напушта на лés наракаць...”, “Вучыся...” ён выступае супраць русаізацкай ідэалізацыі дабрачыннасці так званага натуральнага чалавека [с. 32]. Першы зборнік паэта “Жалейка” ярка дэманструе адметнасць метаду і стылю паэта, бо рамантызм Я. Купалы незвычайны ў тым сэнсе, што ў ім вельмі шмат ад таго “нізавога” сялянскага побыту, штодзённых клопатаў, поту, слёз. Але “нізавым” ён не вычэрпваецца. Канкрэтны вясковы свет – толькі адпраўны пункт паэзіі Купалы, далей ён выходзіць на маштабныя абагульненні нацыянальнага вопыту [с. 38]. Пірычны герой беларускага паэта часта гаварыў пра сваю адзіноту, незадаволенасць жыццём, пра сваё жаданне перайначыць свет, сваю самотнасць Купала ўсведамляў і перажываў як абранасць. Паэт – гусляр – сын міру – сейбіт – абраннік. І гэта фундаментальная ўласцівасць яго паэтычнага светапогляду не толькі не аддала яму песняра ад сацыяльнага напрамку творчасці, а, наадварот, узмацняла яго ролю як званара, прарока, будзіцеля народных мас [с. 69].

Акадэмік У. В. Гніламедаў бадай першым у беларускім постсавецкім літаратуразнаўстве глыбока закрануў праблемы “паэт і вера”, “рэлігія і творчасць”, “Біблія і Купалава паэзія”. Доказнай у манаграфіі выглядае тэза пра тое, што Біблія давала беларускаму класіку магчымасць глабальнага погляду на гісторыю свайго народа [с. 41], што купалаўскі месіянізм мае несумненнае біблейскае паходжанне [с. 41]. Цяжка аспрэчваць сцвярджанне навукоўцы пры ягоным аналізе купалаўскага верша “Ворагам Беларужчыны”, што духоўная сітуацыя, у якой апынуліся суайчыннікі паэта на пачатку ХХ стагоддзя, тыпалагічна блізкая да сітуацыі, у якую некалі трапіў яўрэйскі народ, што “Ворагам Беларужчыны” прамоўніцкім пафасам і тэмпераментам нагадвае біблейскага Іезэкііла [с. 51], што паэт *узнавіў і развіў патрыятычныя традыцыі палемічнай беларускай літаратуры XVI–XVII стст.* – А. Філіповіча, М. Сматрыцкага, Л. Зізанія і іншых пісьменнікаў, якія стаялі на варце нацыянальных інтарэсаў свайго народа і не давалі яго ў крыўду розным непрыяцелям і нядобрабычліўцам [с. 51]. Крэатыўны падыход да біблейных вобразаў, на думку У. В. Гніламедава, надаваў непаўторнае аблічча Купалавай паэзіі. Так, у вершы “Чорны Бог” паэт шляхам трансфармацыі, сінтэзу вобразаў чорнага Бога, дзе *апакаліптычная візія евангельскага Іаана Багаслова спалучалася са старажытнафальклорнымі ўяўленнямі, уласцівымі народнаму светапогляду* [с. 112], па-новаму ўвасабляў апакаліптычны вобраз звера, які выходзіць з бездані, што ўлада звера бачылася маладому Янку Купалу ў *бязлітаснай уладзе чалавека над чалавекам* [с. 59]. Наследаванне Эклезіясту ўяўляецца навукоўцу неаспрэчным у вершах Я. Купалы “Адшвітанне”, “Воўк”, “Грабар”, “За годдам год”.

Паводле аўтара кнігі, вялікі ўплыў на беларускага паэта аказалі прадстаўнікі мадэрнісцкіх плыней. Акадэмік Гніламедаў правамерна адзначыў, што ў першым, пісаным Купалам драматычным (многія навукоўцы называюць драматызаваным – В.Б.) творы “Адвечная песня”, хоць і праглядваюць рысы сацыяльна-бытавой драмы, аднак *постаці і сітуацыі ў гэтай паэме пераносяцца з бытавога плана ў іншае – філасофска-светапогляднае – вымярэнне, набываючы пераносна-метафарычны сэнс* [с. 53]. Янка Купала і рускі пісьмен-

нік пачатку ХХ стагоддзя Леанід Андрэеў, аўтар знакамітага твора “Жыццё чалавека”, рэпрэзентуюцца як папярэднікі еўрапейскага экзістэнцыялізму.

Аўтар манаграфіі даволі высока аданіў паэму Янкі Купалы “Сон на кургане” і выказаўся супраць меркавання пэўнай часткі навукоўцаў пра эмпірычна-міметычную прыроду гэтага твора. У прыватнасці, У. В. Гніламедаў зазначыў: *Цяжка быць упэўненым, што драматычная паэма “Сон на кургане” канкрэтна прывязана да рэвалюцыйных падзей пачатку ХХ ст.* [с. 83]. “Сон на кургане” для даследчыка – гэта галоўным чынам твор пра адзіноту, пра ізаляванасць чалавека ад навакольнага свету, пра непарыўнае спалучэнне ў жыцці асобы гераічнага і трагічнага.

У. В. Гніламедаў аналізаваў творчасць Янкі Купалы ў яе дынаміцы, у суадносінах з сацыягістарычным і сацыякультурным кантэкстам. Праз параўнанне канцэптуальных узроўняў твораў пачатку мінулага стагоддзя даследчык зробіў вывад пра ўзмацненне абагульняльнага пачатку ў зборніку “Гусяр”, пра ўвасабленне там паэтам ідэй касмізму, пра пераасэнсаванне пастулатаў ніцшэанства, пра паэтызацыю Купалам мадэлі светабудовы, *якая павінна даць чалавеку строн і ахову ад зла і безвыходнасці, якія акружаюць яго сярод зямной юдолі* [с. 72], пра адметнасць засваення мадэрнісцкай эстэтыкі ў зборніку “Шляхам жыцця”. Заслугоўвае ўвагі выснова, што *купалаўскі мадэрнізм, адлюстраваны трагічную вастрыню ўзаемаадносін чалавека і навакольнай рэчаіснасці, ніколі не перарастаў у поўнае расчараванне ў жыцці, у адчуванні адсуджанасці ўсялякіх спроб змяніць яго да лепшага* [с. 119].

Значнае месца ў кнізе займае характарыстыка любоўнай лірыкі дзеля акцэнтацыі ідэі пра тое, што паэт сілай свайго таленту здолеў увасобіць усю паўнату жыцця сваіх сучаснікаў і суайчыннікаў. Для аўтара манаграфіі Янка Купала – гэта яшчэ і пісьменнік, што заклаў трывалы падмурак мастацкага асэнсавання гісторыі Беларусі, анталогіі і экзістэнцыі беларуса.

Многія творы Янкі Купалы ўпершыню падрабязна інтэрпрэтуюцца шляхам удалага спалучэння даследчыкам прыёмаў канкрэтна-гістарычнага, феноменалагічнага і дэканструктывісцкага метадаў. Напрыклад, вершы “Чараўнік”, дзе беларуская анталогія і гісторыя асэнсоўваюцца паводле *Купалавай міфатворчай сімволікі*; “Забраны край” з прысвячэннем, каб падмануць цэнзуру, “Балканскім славянам”; “Над Нёманам”; “Чужым”; “На рынку”; “Паўстань...”; “Пчолы” і інш.

Разгляд аўтарам кнігі фальклорна-рамантычных паэм папярджае тую думку, што функцыянаванне літаратурнага твора ў часе – гэта ланцуг пастаянных сэнсавых пераакцэнтацый, дэтэрмінаваных наяўнасцю ў высокамастацкім творы надэпахальных рыс, так званай звышсэнсавай рэшты. Так, адносна “Магілы льва” У. В. Гніламедаў доказна адзначыў: *Купала адзін з першых у беларускай літаратуры заўважыў, што чалавек, хоць яго і называюць божым тварэннем, істота даволі недасканалая ў маральным плане* [с. 126]. Паводле даследчыка, вобраз Машэкі ў гэтай паэме ўтрымлівае ў сабе адбітак спрэчкі-дыялога з ніцшэанствам.

Аўтар кнігі згадвае пра так званую “нашаніўскую” дыскусію 1913 года, у цэнтры якой стаялі пытанні далейшага развіцця беларускай літаратуры, і характарызуе артыкул “Чаму плача песня наша?”, што друкаваўся пад

псеўданимам “Адзін з “парнасікаў”, менавіта як купалаўскі. Пры гэтым ён спасылаецца на блізкасць ідэй артыкула да выказанага паэтам у вершах пачатку мінулага стагоддзя. Як вядома, у 1990-я гады Я. Я. Янушкевіч, М. І. Мушыньскі, У. М. Конан дапускалі верагоднасць таго, што Вацлаў Ластоўскі не толькі інспіраваў “нашаніўскую” дыскусію, але і з’яўляўся аўтарам абодвух артыкулаў (“Сплачвайце доўг!” і “Чаму плача песня наша?”), што атрымалі вялікі рэзананс у асяроддзі мастакоў слова.

Вельмі падрабязна і ў многім па-новаму, без аглядакі на літаратуразнаўчыя і ідэалагічныя штампы папярэдняга часу разгледжана ў кнізе Купалава творчасць 1920-х – пачатку 1940-х гадоў, аргументавана сцвярджаецца пра колькасны і якасны рост паэтычнага іншасказання, пра неабходнасць зыходзіць з адзінства зместу і формы пры вызначэнні канцэптуйных параметраў напісанага Янкам Купалам у савецкі час. Навукоўца прапанаваў арыгінальныя варыянты аналізу вершаў “Пчолы”, “Перад будучыняй”, даказаў сэнсавую сувязь апошняга з названых твораў са знакамітым вершам “А хто там ідзе?”. Разгляд паэмы “Безназоўнае”, дзе *дамінуе тэма дзяржаўнага і духоўнага самасцвярджэння беларускага народа* [с. 190], вершаў 1920-х гадоў, у прыватнасці “І прыйдзе...”, напісанага з нагоды суда над актыўным удзельнікам Слуцкага збройнага чыну Юркам Лістападам, прывёў даследчыка да высновы, што ў творчасці паэта ўзмацніўся *трагічны разлад паміж нядаўнімі спадзяваннямі і “новай” рэчаіснасцю, якой яна прадстае перад яго вачыма* [с. 198]. *Своеасаблівы лірычны рэпартаж*, паэма “Над ракой Арэсай”, паводле У. В. Гніламедава, твор – варты пільнай увагі даследчыкаў, бо ў ім Я. Купала *па-свойму адлюстравалі працэс паглынання чалавека дзяржавай, ператварэння народа ў статак накармлівых і майклівых рабоў, лямпенаў, пазбайленых унутранай, духоўнай арыентацыі* [с. 219]. Доўгі час савецкае літаратуразнаўства пазіцыянавала Купалавы “Ляўкоўскія вершы” як вяршыню паэтавай творчасці, постсавецкае ж – у асноўным назвала іх нізкапробнымі. Аўтар манаграфіі даказвае, што, звернутыя *пераважна да ідэальнага боку жыцця* [с. 224], “Ляўкоўскія вершы” ў змястоўным і мастацкім плане не адназначныя, што на фоне схематычна-рытарычнага ўхвалення новай явы вылучаліся шчырасцю выказаных у іх пачуццяў “Алеся”, “Хлопчык і лётчык” і некаторыя іншыя.

У заключным раздзеле “Сучасная беларуская літаратура і купалаўская традыцыя” даследчык пераканаўча давёў, што купалаўскія традыцыі дапамагаюць беларускай літаратуры ў *імкненні і ўменні пранікнуць у сутнасць з’яў, у глыбіні чалавечага духу* [с. 236], адзначыў здольнасць сучасных аўтараў узнаўляць у паэзіі *сацыяльны пейзаж* [с. 237], паэтызаваць патрыятычныя пачуцці асобы, творча спрачацца з класікам. Так, на думку У. В. Гніламедава, паэма Алеся Разанава “Было балота” – *своеасаблівае палеміка з творам “Над ракой Арэсай”*, найперш па пытанні ўзаемаадносін чалавека і прыроды.

Класічная кампазіцыя манаграфіі, заснаваная на этапах бяграфіі і творчасці Купалы, дапамагла даследчыку паказаць асобу класіка беларускай літаратуры на фоне эпохі, значных гістарычных падзей першай паловы ХХ стагоддзя. Аналіз Купалавай спадчыны, прапанаваны У. В. Гніламедавым, у чарговы раз пацвярджае, што таленавітыя творы сэнсава не вычарпальныя, што

кожная эпоха выносіць сваё меркаванне аб іх эстэтычна-аксіялагічным патэнцыяле.

Кніга У. В. Гніламедава “Янка Купала: жыццё і творчасць” фактычна не другое, а трэцяе выданне даследавання пра класіка беларускай літаратуры, паколькі спачатку ў 1995 годзе ў выдавецтве “Народная асвета” выйшаў дапаможнік для настаўнікаў “Янка Купала. Новы погляд”. Дапаможнік быў дапрацаваны і надрукаваны выдавецтвам “Беларуская навука” да 120-годдзя Янкі Купалы. Выданне 2012 года ўдасканалена з разлікам перш за ўсё на шырокае кола чытачоў, на тых, хто цікавіцца беларускай літаратурай, мастацкай спадчынай Янкі Купалы, гісторыяй напісання асобных твораў класіка.

*Ванда Бароўка
Віцебск*

Новае ў беларускай кампаратывістыцы

Літаратурная карта Еўропы: кантакты, тыпалогія, інтэртэкстуальнасць, нав. рэд. М. У. Мікуліч, Мінск 2012, сс. 577

Сёння беларуская кампаратывістыка, можна сказаць, перажывае свой рэнесанс. Напрыканцы 80-х гадоў мінулага стагоддзя, калі савецкая літаратура пачала страцаць свае мастацка-сацыяльныя пазіцыі, узнікла аб’ектыўная неабходнасць асэнсавання набыткаў беларускай нацыянальнай літаратуры ў шырокім міжнародным кантэксце – у параўнанні з літаратурай еўрапейскай і сусветнай. Бо за савецкім часам наша параўнальнае літаратуразнаўства было абмежавана выяўленнем больш лакальных сувязей: беларуска-руско-ўкраінскіх, пазней – беларуска-славянскіх (найперш, вядома, беларуска-польскіх). Былі, зразумела, і выключэнні (гл., напрыклад, кнігі В. Жыбуля – “Беларуская проза пра вайну і класічная трагедыя”, У. Сакалоўскага – “Беларуская літаратура ў ГДР” і інш.), але тут гаворка ідзе пра агульную тэндэнцыю.

У канцы 1980-х – пачатку 1990-х гадоў, разам з палітычнай і сацыяльна-эканамічнай інтэграцыяй, пачалі ўсталёўвацца і больш цесныя сувязі і ўзаемадачынненні ў галіне літаратуры і мастацтва. Актualізавалася задача гэтых сувязі і ўзаемадачынненні вызначыць, асэнсаваць іх характар і прадуктыўнасць, сістэматызаваць; знайсці кропкі судакранання літаратур, акрэсліць агульнае і адметнае ў іх развіцці, выявіць генеалогію і традыцыі. Да ўсяго, як слушна адзначае загадчык аддзела ўзаемасувязей літаратур Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі М. Мікуліч, *разгляд твораў беларускіх пісьменнікаў у міжнацыянальным ідэйна-эстэтычным і грамадска-культурным кантэксце, суаднясенні з пошукамі і здабыткамі прадстаўнікоў іншых еўрапейскіх літаратур не толькі дазваляе паказаць іх сапраўдную мастацкую сутнасць, адметнасць і самабытнасць, але і выявіць спецыфіку нацыянальнага тыпу мыслення, прынцыпаў і каштоўнасцей народнай самасвядомасці і маралі, духоўна-псіхалагічнага*